
Lynette ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ i Marija GEIGER ZEMAN

RODNE ASIMETRIJE I BESKUĆNIŠTVO U HRVATSKOJ

Zahvaljujemo svojim kolegicama iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar koje su značajno pridonijele ovom istraživanju: Jadranki Rebeci Anić, Ivani Mijić i Marici Marinović Golubić. Također smo zahvalne svojim vanjskim suradnicama: Lidiji Japec, Maji Ivanković i Nataliji Gjeri za konstruktivnu podršku. Ovo istraživanje ne bi bilo moguće bez beskućnica i beskućnika koji su sudjelovali u istraživanju. Od njih smo prikupile jedinstvene podatke iz kojih su proizašle mnoge spoznaje, uvidi, kao i dublje razumijevanje beskućništva u Hrvatskoj. Ovaj opširni istraživački projekt na kojem se zasnivaju podaci iz ovog članka financirala je Zaklada ERSTE.

Beskućništvo se najčešće razumijeva i definira kao isključivo muški fenomen. Nacionalna izvješća na europskoj razini pokazuju da je, kao poseban i specifičan problem, beskućništvo među ženama nedovoljno službeno prepoznato te da zbog svoje prirode i kompleksnosti zaslužuje detaljniju analizu (Edgar, 2001., 21). Takva je situacija posljedica uvriježene percepcije beskućništva kao muškog iskustva, odnosno interpretacija u kojima rod ne ulazi u “analitičko ni objašnjavajuće tumačenje” (Novac, Brown i Bourbonnais, 1996., 1). Rodni studiji i feminističke teorije ponudili su nov smjer za teorijska i empirijska istraživanja te složene društvene pojave. Promišljanje beskućništva iz feminističke perspektive omogućuje uvide u potrebe beskućnica na osobnoj razini unutar širega političkog i društvenog konteksta. Istodobno, taj pristup omogućuje usmjeravanje pozornosti na načine na koje patrijarhalno društvo ugnjetava i marginalizira žene (Kisor i Kendal-Wilson, 2002., 357).

Kad uvedemo dimenziju roda u istraživanje beskućništva, postaje jasno da je riječ o fenomenu prožetom brojnim asimetrijama. Doherty (2001., 9) naglašava da su “uzroci ženskog beskućništva (*female homelessness*) ukorijenjeni u društvenim i rodno specifičnim objašnjenjima”, što potiče na raspravu o patrijarhalnim odnosima koji postoje u svim sferama društva. Prepoznavanje pozicije žena u patrijarhalnom društvu, kao i barijera koje to društvo stvara ženama, osnova su za razumijevanje karakterističnih čimbenika koji ne samo da utječu na stambene probleme s kojima se žene suočavaju već ih i pogoršavaju (Watson i Austerberry, 1981., 91). Drugim riječima, iako se beskućništvo konvencionalno smatra ekonomskim problemom ili problemom prihoda, rodni odnosi moći, posebno obiteljski odnosi ili odnosi u kućanstvu, također utječu na strukturu ženskog beskućništva. Stoga, iako beskućnice i beskućnici dijele mnogo zajedničkih (društvenih) isku-

stava, iskustva beskućnica odražavaju njihov potčinjen i nepovoljan položaj u društvu (Doherty 2001., 9). Jednako tako, u praksi i politikama (stambenoj i društvenoj) žene su često zanemarena i marginalizirana populacija (Edgar i Doherty, 2001., 3).

Cilj je ovog članka prikazati neke od rezultata istraživačkog projekta pod nazivom "Rodna iskustva beskućništva u Hrvatskoj". Članak se posebno fokusira na iskustva beskućnica iz triju hrvatskih gradova (Zagreb, Osijek i Split). Ti rezultati pružaju dublji uvid, s jedne strane, u rodne razlike u iskustvu beskućništva te, s druge strane, u rodne asimetrije u privatnoj sferi (obitelji), na tržištu rada i, naposljetku, u prihvatilištima za beskućnike/ice. Na kraju, biografije i iskustva sudionica istraživanja postavljaju nova pitanja i pružaju nove uvide u neadekvatnost programa socijalne skrbi u Hrvatskoj te spoznaje o relativnoj nevidljivosti beskućništva kao socijalnog problema te njegova značenja u socijalnoj politici.

KRATAK PREGLED BESKUĆNIŠTVA U HRVATSKOJ

Beskućništvo kao društvena pojava poprima različite oblike ovisno o ekonomskim, političkim i zakonodavnim čimbenicima u određenom društvenom sustavu. Posttranzicijske su zemlje iskusile značajne društveno-ekonomske i političke promjene koje su institucionalne strukture (npr. socijalne službe) transformirale do neprepoznatljivosti. Nadalje, tranzicijska je faza iz socijalističke u tržišnu ekonomiju otežana ratom u Hrvatskoj (1991. – 1995.). Nakon propasti socijalizma, Hrvatska nije bila spremna za adekvatno suočavanje s beskućništvom, što je povezano i s evidentnim nedostatkom resursa, razumijevanja, ali i neprepoznavanja rodne dimenzije. U ovom trenutku još postoje strukturni uzroci ranjivosti koji pridonose povećanju beskućništva u Hrvatskoj.¹

Nažalost, u Hrvatskoj i dalje ne postoji službena definicija beskućništva, zbog čega ne samo da je otežano prepoznavanje (povećanja) broja beskućnika/ica nego i postoji opasnost da mnogi slučajevi ostanu nepoznati i neprepoznati bude li beskućništvo definirano odveć ograničeno. Povrh toga, važno je upotrebljavati široku definiciju pri definiranju rodnih aspekata beskućništva kako bi se steklo potpuno razumijevanje problema. Kao što tvrdi Weber Sikich, to je važno iz dva razloga: 1) beskućništvo žena izgleda znatno drukčije od beskućništva muškaraca

1 Za potpunije razumijevanje i opširnije opise tih strukturnih uzroka, vidjeti Šikić-Mičanović (2010.).

i 2) beskućništvo žena može imati različite oblike, ovisno o tome gdje žive (Weber Sikich, 2008., 148). Sposobnost žena da skrivaju vlastito beskućništvo unutar granica svojih društvenih mreža ne samo da demonstrira učinkovitu strategiju nošenja s problemima beskućništva, nego ima neograničen potencijal maskiranja stvarnih razmjera problema pred očima javnosti i stoga je pitanje socijalne skrbi (Doherty, 2001., 19). Istraživanja pokazuju da žene primjenjuju brojne taktike – od ostajanja u nasilnu odnosu do produljena “boravka na kauču” (*sofa surfing*) što god je dulje moguće kako bi izbjegle život na ulici (Tomas i Dittmar, 1995.). Zbog sličnih razloga, i beskućništvo među ženama u Hrvatskoj nije prepoznato.²

METODOLOGIJA

Ovo inovativno kvalitativno istraživanje financirala je Zaklada ERSTE, a usredotočeno je na načine na koje žene i muškarci doživljavaju beskućništvo. Istraživanje nije osmišljeno kako bi se ustanovio reprezentativan profil beskućnika, nego kako bi se povećalo razumijevanje beskućništva u Hrvatskoj. Naglasak je stavljen na socijalno podrijetlo i životne povijesti kao i trenutačne životne standarde, životne cikluse, iskustva i težnje beskućnica i beskućnika. U ovom istraživačkom projektu korištene su etnografske metode (promatranje uz sudjelovanje i polustrukturirani intervjui) te analiza sadržaja medijskih reprezentacija beskućništva. Terenski je rad realizirao istraživački tim Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar uz pomoć nekoliko vanjskih suradnika. Istraživanje je provedeno u sedam gradova tijekom 2009. godine: u Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu, Osijeku, Rijeci, Splitu i Zadru. Značajno je da je terenski rad s beskućnicama proveden u samo dva velika prihvatilišta – u Zagrebu (u Heinzellovoj ulici i Crvenom križu), Osijeku (Caritas) i posebnom prihvatilištu za beskućnice u Splitu (MOST).

Razgovor sa ženama ovisio je o broju korisnica usluga prihvatilišta (npr. broj kreveta u prihvatilištu namijenjen ženama). Taj je broj uvijek puno manji od broja kreveta namijenjenih muškarcima, što upućuje na “skriveno” i “nevidljivo” beskućništvo kod žena.³ Iz tog razloga, u

2 Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi prvobitno je odbilo prijavu za financiranje prihvatilišta za žene u Splitu s obrazloženjem da ta pojava “ne postoji” među ženama u Hrvatskoj (osobna korespondencija s koordinatom prihvatilišta).

3 Prema Webbu (1994.), skriveno beskućništvo poprima mnoge oblike, npr. nomadsku egzistenciju kretanja od kućanstva do kućanstva među prijate-

ovom je uzorku bilo manje žena (20) u odnosu na broj muškaraca (65). Prvi je dio istraživanja uključivao upitnik s demografskim podacima, nakon čega su slijedili polustrukturirani intervjui koji su omogućivali da razgovor sa sudionicama i sudionicima slobodno teče uz mogućnost njihovih dodatnih i detaljnijih objašnjenja. Intervjui se razlikuju u duljini trajanja – većina ih je trajala sat vremena, dok je najdulji trajao tri sata. Većina je intervjua, uza znanje i pristanak sudionika, snimljena te transkribirana od riječi do riječi. Da bismo očuvale anonimnost sudionica i sudionika, njihova su imena promijenjena. Sudjelovanje u ovom istraživanju nije bilo obvezujuće, stoga je sudionicima ponuđena mogućnost prekidanja intervjua u bilo kojoj fazi. Cilj je projekta omogućiti beskućnicama i beskućnicima ne samo da progovore o svojim iskustvima nego i da iznesu osobno mišljenje o problemu beskućništva te efikasnijim načinima njegova rješavanja. Stoga su transkripti intervjua zbirka osobnih perspektiva koje su drugi korisnici i/ili koordinatori prihvatilišta katkad potvrdili, katkad opovrgnuli, a katkad čak i dodatno objasnili.

DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA

Što se demografskih obilježja sudionica tiče, prosječna dob žena u uzorku bila je 50,6 godina, što je malo manje od prosječne dobi muškaraca (52,4 godine). Većina žena (16) rođena je u Hrvatskoj, a četiri su rođene u drugim dijelovima bivše Jugoslavije, no sve imaju hrvatsko državljanstvo. Sudionice su uglavnom katolkinje (13), četiri ne pripadaju nijednoj vjeroispovijesti. Preostale žene (3) pripadaju pentekostalnoj, pravoslavnoj, odnosno islamskoj vjeroispovijesti. Većina žena iz uzorka su samice (7) ili razvedene (6), a manji je broj njih u braku (4), dok ih 14 ima djecu. Brojne žene iz uzorka (11) završile su (neki razred) srednje škole ili (neki razred) osnovne škole. Samo dvije žene imaju više/visoko obrazovanje, što pokazuje kako cijeli uzorak žena ima relativno nizak kulturni kapital.

Prosječno trajanje beskućništva među ženama u ovom istraživanju je 3,81 godina (u odnosu na 6,78 godina za muškarce).⁴ Dulja razdoblja beskućništva neprestano ograničavaju beskućnice i beskućnike u pristupu ekonomskom, kulturnom, društvenom, kao i simboličkom kapitalu, što ih priječi u pronalaženju putova izlaska iz beskućništva.

ljima i rodbinom, ili "ulovljene u zamku" uznemiravanja ili zlostavljanja, uz nemogućnost osiguranja alternativnog smještaja.

4 Literatura o beskućništvu obično definira *kronično beskućništvo* kao bivanje bez stalnog prebivališta barem godinu dana (Brown i Ziefert, 1990.).

Rezultati pokazuju, posebno kod žena, da beskućništvo može uključivati ponavljajuće strategije bijega od kuće, iz skrbničkih domova, iz nasilnih odnosa i/ili od rodbine, odnosno prijatelja.

Lynette Šikić-Mičanović
Marija Geiger Zeman
**Rodne asimetrije
i beskućništvo
u Hrvatskoj**

RODNE ASIMETRIJE I BESKUĆNIŠTVO

Usprkos donošenju Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979.) prije više od tri desetljeća, rodne asimetrije nisu eliminirane. Rodna je stratifikacija “rangiranje grupa prema spolu koje uključuje različit pristup i resursima i nagradama” (Socakard i Johnson, 1992., 3). U skladu s asimetrijama između žena i muškaraca u širem društvu, rodne su asimetrije prisutne i među beskućnicima. S obzirom na materijal iz intervjua, fokusirale smo se na tri ključna područja: 1) privatnu sferu – proces socijalizacije, odgoj, kućni život; 2) tržište rada; 3) prihvatilišta za beskućnice i beskućnike – u kojima postoje očite rodne asimetrije koje sve potvrđuju prethodno navedenu tvrdnju kako su iskustva beskućništva drukčija za žene i muškarce.

Rodne asimetrije u privatnoj sferi

Struktura i odnosi moći u obitelji vrlo su važni za kontinuirano održavanje ili transformiranje rodnih uloga i sukladno tome “struktura obitelji ima vrlo velik utjecaj na nečije perspektive u životu” (Saul, 2003., 17). Važnost odnosa moći u obitelji prepoznata je i u CEDAW-u. Nejednaki odnosi moći u privatnoj sferi značajno pridonose rodnoj neravnopravnosti u svim aspektima života žena, pa CEDAW nalaže državama ugovornicama da poduzmu mjere koje bi ispravile tu neravnotežu moći.⁵ Djevojke i žene su, preko procesa patrijarhalne/tradicionalne rodne socijalizacije, od rođenja izložene porukama da su manje vrijedne i manje sposobne od dječaka i muškaraca (Benda i Dattalo, 1990., 71). U siromašnijim i tradicionalnijim zajednicama obrazovanje i mogućnosti zaposlenja mogu biti rezervirani samo za muške članove obitelji, što ženama priječi pristup ekonomskom kapitalu i sigurnom stanovanju. Nadalje, nasljedstvo (odnosno, nasljeđivanje zemlje i imovine) obično se ne prenosi na kćeri, posebno u tradicionalnim ruralnim sredinama u Hrvatskoj, što žene, posebno ako su samice, može dovesti u veći rizik od beskućništva. Neizbježno, žena koja je socijalizirana da bude kućanica i

5 Vidjeti http://www.unifem.org/cedaw30/about_cedaw/

ovisna o muževim prihodima ranjivija je na beskućništvo zbog rastave, razvoda ili udovištva.

Brojne su žene u ovom istraživanju također bile svjedokinje i žrtve nasilja u ranom djetinjstvu, što se često poslije ponavljalo u bračnim i intimnim odnosima. Taj se podatak podudara s rezultatima drugih istraživanja. Na primjer, Novac i sur. (1996.) naglasili su kako je utjecaj nasilja na beskućnice, u prošlosti i sadašnjosti, značajan čimbenik koji žene vodi u beskućništvo. Zaključili su da je većina beskućnica bila u dodiru s nasiljem od djetinjstva i to je često ključni čimbenik u procesu marginalizacije. Preciznije, Novac tvrdi da se beskućništvo muškaraca pripisuje ponajprije nezaposlenosti, a za žene je to češće raspad obitelji i zlostavljanje od oca ili muža (Novac, 1996., 59). Istraživanja su pokazala da je za mnoge žene beskućništvo prvo rješenje za nesiguran smještaj i stanovanje. Te žene odlaze iz svojih domova zbog fizičkog i/ili seksualnog nasilja i eksploatacije (Ralston, 1996.). To iskustvo ponavljajućeg zlostavljanja u intimnim odnosima evidentno je u sljedećem izvatku iz intervjua s Dinom, koja je odrasla u disfunkcionalnoj obitelji te je svjedočila tome kako otac fizički zlostavlja majku. Ona tvrdi da je njezin otac volio piti, ali to ne pripisuje alkoholizmu. Poslije tijekom života Dinu je, zajedno s njezinom mladom kćeri, fizički zlostavljao partner,⁶ no ni to ne povezuje s alkoholizmom.

... on je zlostavljao mene i mladu. Na primjer, mlada je imala 2,5 godine. Dijete se bojalo tuširati i on bi nju udario po kičmi "kupaj se, nemoj mi vrištati" ovo, ono i ovaj, a mene bi ono, lomio bi mi prste, udarao me nemam pojma bez veze kad bi popio... on... nije bio alkoholičar. On je popio onako normalno... (Dina, 42, intervjuirala M. G. Z)

Mnoge su žene u ovom istraživanju potvrdile da su se u ranoj dobi u različitim oblicima obiteljske disfunkcionalnosti (alkoholizam, fizičko, seksualno i ekonomsko zlostavljanje...) susrele s asimetričnim rodnim odnosima u obitelji. Više od polovine žena spomenulo je zlostavljanje/zanemarivanje u institucionaliziranoj skrbi (npr. udomiteljske obitelji, domovi za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi), intimnim odnosima i/ili radnim odnosima. Na temelju intervjua s dvadeset žena iz ovog istraživanja, vidimo kako su njihovi putovi u beskućništvo bili više povezani s utjecajem nasilja⁷ nego što je to bio slučaj kod

6 Također je seksualno zlostavljao njezinu stariju kćer.

7 Treba napomenuti da je iskustvo nasilja među ženama učestalije u posebnim skloništima za zlostavljane žene. Ta vrsta skloništa nije uvrštena u ovaj uzorak jer su drukčije vrste premda su i te žene bile beskućnice. Adrese tih skloništa nisu dostupne javnosti kako bi se žene zaštitilo od dodatnog zlostavljanja.

muškaraca. To su često bili slučajevi ponavljajućeg nasilja. Tina je provela deset godina svog djetinjstva u udomiteljskoj obitelji, pri čemu ju je udomiteljica zlostavljala:

Ooooo! Tako me izdevetala da nisam znala dan il noć ti pred očima... Šibu, kabelom za struju... Dođeš s masnicama u školu i, šuti, šuti. Ona meni veli "moraš reć da si pala s bicikla"... (Tina, 20, intervjuirala M. G. Z.)

Svi ti primjeri navode na zaključak da proces postajanja beskućnicom može početi u djetinjstvu, a zlostavljanje/zanemarivanje koje je prisutno neizbježno ograničava buduće životne prilike. Istraživanja pokazuju da žrtve fizičkog i emotivnog zlostavljanja u djetinjstvu kontinuirano trpe negativne posljedice i u kasnoj zreloj dobi, uključujući probleme s mentalnim zdravljem, povećan rizik od obiteljskog nasilja i profesionalne probleme (Bierman, 2005.). Jedno od mogućih objašnjenja za taj kontinuitet jest da zlostavljanje djece rezultira smanjenim doživljajem kontrole. Moguće je stoga da će žrtve rjeđe izbjegavati ili uklanjati probleme u svojim životima jer smatraju da imaju malo kontrole (Bierman, 2005.).

Važnost prekida odnosa kao povoda za beskućništvo žena (npr. bježanje od obiteljskog nasilja i udovištvo)⁸ također je bilo prisutno kod gotovo polovine žena u ovom istraživanju. U sljedećem primjeru evidentno je riječ o ženi koja cijeli svoj život traži "dom". Budući da je od roditelja odvojena u dobi od osam godina, njezino je beskućništvo počelo već u ranoj dobi. Iako je nedostatak zuba zbog lošeg zdravlja i teških životnih uvjeta marker identiteta i beskućnica i beskućnika, u Dankinu je slučaju podsjetnik na zlostavljanje koje je trpjela u braku:

U braku prvih 5 godina je bilo sve super dok on nije počeo raditi s kokainom i švercati ljude i aute i tako dalje, znao mi je... tuko me je stalno, porazbijao mi je zube i glavu, svako malo sam završavala u bolnici. Išla sam po tim anonimnim kućama, jednostavno nisam vidjela izlaz i ponovno sam se vratila drogi (plače). (Danka, 38, intervjuirala I. M.)

Sva ta iskustva pokazuju rodne asimetrije u obiteljima iz kojih potječu sudionice istraživanja, kao i u njihovim izvanbračnim i bračnim odnosima u kasnijim razdobljima života. Međutim, rodne asimetrije također postoje u manje ili više institucionaliziranim okruženjima gdje su žene iz našeg istraživanja doživjele diskriminatorne prakse na tržištu rada i u sustavu socijalne skrbi.

8 U slučajevima udovištva (3) zlostavljanje/zanemarivanje nije spomenuto.

Rodne asimetrije na tržištu rada

Prema CEDAW-u, država ugovornica obavezna je “ukloniti diskriminaciju žena u području zapošljavanja kako bi se na osnovi jednakosti muškaraca i žena osigurala ista prava” (CEDAW, članak 11.). Većina je žena u ovom istraživanju (16) bila službeno zaposlena prije razdoblja beskućništva. Gotovo polovina njih radila je do šest godina, dok je druga polovina radila između 11 i 15 godina. Dvije žene iz uzorka radile su čak više od 20 godina. Bez obzira na to, većina su tih žena (8) u razdoblju prije beskućništva bile zaposlene kao nekvalificirane radnice (npr. kao čistačice, paziteljice djece, njegovateljice starih i bolesnih osoba), trećina je radila na kvalificiranim poslovima (npr. uredski posao, maloprodaja), dok je samo petina radila poslove koji zahtijevaju višu stručnost (npr. računovodstvo, medicinska pomoć, prosvjeta). Bez sumnje, njihova “potčinjena pozicija” među radnom snagom djelomično je bila uvjetovana i “(post)tranzicijskom dramom”, ali i njihovim spolom, dobi, razinom obrazovanja i zdravstvenim stanjem. Na primjer, žena sa završenom srednjom školom prisjetila se tijekom intervjua kako joj je rečeno da je s 40 godina prestara! (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z). S obzirom na nedostatak obrazovnih mogućnosti (prekvalifikacije), beskućnice iz ovog uzorka nemaju kulturni kapital koji je nužan kako bi se prevladale prepreke trenutačne tržišne ekonomije u Hrvatskoj. Bez sumnje, rizik od siromaštva posebno je visok kada se niska razina obrazovanja (vidjeti demografska obilježja) spoji s nezaposlenošću. Situacija je za te žene posebno dramatična s obzirom na to da su istraživanja pokazala kako rodne nejednakosti u hrvatskom društvu tvrdoglavo opstaju, kršeći pritom niz raznih zakonskih regulativa, posebno onih povezanih sa ženama i njihovim zaposlenjem... (Galić i Nikodem, 2009., 254).

Općenito, identificirane su neke od glavnih tendencija na hrvatskom tržištu rada. Prema Kerovec (2005., 19–20): 1) žene su nepoželjna radna snaga koja se na tržištu rada, u borbi za posao, osjeća inferiorno; 2) omjer žena među zaposlenima se smanjuje; 3) ekonomska snaga žena i njihovi prihodi smanjuju se s godinama brže nego što je to kod muškaraca. Nakon 45. godine žene postaju dio statistika nezaposlenih bez ikakve realne šanse da dobiju posao jer poslodavcima ne trebaju starije žene; 4) utjecaj mirovinske reforme povećava jaz između mirovina muškaraca i mirovina žena jer žene odlaze u mirovinu pet godina prije muškaraca. Te rodne asimetrije na tržištu rada (prije faze beskućništva) odjekuju i u sljedećem izvatku iz intervjua žena koja se preselila u veći grad u potrazi za boljim radnim uvjetima.

Čistila sam restorane, dva kafića, ono ka ujutru dođeš u 5 sati, očistiš jedan restoran, kafić ajde, do 6 sati do 7 ... svako te maltretiro, svako te guro, kao pas i mačka si ono njihova. Ono, krpa, zakrpa, kak se veli... (Bosiljka, 58, intervjuirala M. G. Z.)

Žene koje su sudjelovale u ovom istraživačkom projektu pripadaju dijelu vrlo ranjive društvene skupine koja nije u mogućnosti naći stalan, formalan posao, s obzirom na njihov ograničen pristup kulturnom i društvenom kapitalu. Polovina žena iz uzorka prima socijalnu pomoć (između 500 i 1000 HRK/67 do 135 EUR mjesečno), dok petina prima mirovinu (invalidsku ili starosnu između 1000 i 3000 HRK/135 do 406 EUR mjesečno). Gotovo polovina žena iz uzorka pokušava dopuniti te prihode radom u sivoj ekonomiji (npr. skupljanje boca za reciklažu, posao skrbi itd.). Karakteristično je da mnoge sudionice imaju financijske probleme i ne osjećaju se poštovano, neovisno niti povezano s drugima jer su, s jedne strane, njihove socijalne pomoći/mirovine nedovoljne, a s druge strane, posao koji rade kako bi spojile kraj s krajem često je obilježen neregularnostima, teškim uvjetima, slabom plaćom, nedostatkom sigurnosti, diskriminacijom i lošim tretmanom. Nesigurnost i neizvjesnost zajednička su iskustva mnogih intervjuiranih beskućnica.

Dobra ilustracija toga nalazi se u izvatku iz intervjua s rastavljenom ženom koju su iz stana izbacili sin i snaha. Darija je posao izgubila 1985. godine. Nakon toga mnogo je godina radila kao domaćica u tuđem kućanstvu gdje je i živjela, a paralelno je pokušavala riješiti i stambene i financijske probleme. Sada živi u skloništu i uživa u samostalnom radu iako je iznos koji zarađuje minimalan.

A najdraže mi je kad kupim bočice, dobijem pet kuna, znam da sam te pare zaradila i dobila. Zaradila sam ja i na drugom mistu ali ne daju! Neg me samo potiraju. (Darija, 69, intervjuirala J. R. A.)

Taj minimum za osnovne potrebe također je izražen u citatu žene koja je 38 godina radila kao učiteljica.⁹ To iskustvo jasno pokazuje da ne postoji mogućnost za štednju i izlazak iz beskućništva.

9 Čak i nakon toliko godina rada u stručnoj i cijenjenoj profesiji, nije mogla izbjeći beskućništvo. S obzirom na to da prima mirovinu (3000 HRK), njezin smještaj nije besplatan; plaća 1200 HRK (164 EUR) mjesečno ili 40 HRK (5,5 EUR) za noć u oronulu prihvatilištu koje vrvi od štakora i žohara.

Pa čujte, kako kad, kako kad. Svaki dan nije isti. Nekad je manje, nekad je više. Ali za cigarete i za sendviče, za ovo osnovno, toliko ću naći. (Ana, 62, intervjuirala N. G.)

Ne čudi što samo 35% sudionica ima bankovni račun, što navodi na zaključak da nemaju nikakve uštedevine na koju se mogu osloniti. Samo 60% sudionica ima zdravstveno osiguranje, što je nedovoljno s obzirom na to da beskućnici i beskućnice često pate od zdravstvenih problema tipičnih za siromaštvo, uključujući pothranjenost, zarazne bolesti i psihosocijalni stres prouzrokovan osamljenošću i nesigurnošću, zbog čega mogu postati ranjiviji od ostatka populacije na neke zdravstvene probleme (Svjetska zdravstvena organizacija, 2000., 24). Zdravstveni problemi povezani s godinama često su barijera pri zapošljavanju: sudionice istraživanja često su spominjale kako je većina njihovih potencijalnih poslodavaca, s obzirom na njihovu dob, pitala i za njihovo zdravstveno stanje. Zbog toga su neke izostavljale medicinsku povijest, npr. jedna nam je sudionica otkrila kako prilikom intervjua za posao nikada ne spominje operacije i terapiju vezane uz liječenje raka u nadi da će ostaviti bolji dojam (Kata, 56, intervjuirala J. R. A.). Druge su navodile probleme povezane s činjenicom da nemaju svoj dom (kao mjesto za kontakt, mjesto pripreme za posao, mjesto za odmor kako bi se uopće moglo raditi) kad je riječ o zaposlenju. Dom, posebno za žene, također može biti i mjesto rada. Na primjer, neke su sudionice istaknule kako bez doma ne mogu raditi nikakve poslove vezane za skrb o djeci. Uz to, sudionice koje su majke često su govorile o hitnoj potrebi pronalaska stalnog zaposlenja kako bi ponovno dobile skrbništvo nad svojim djecom.

Rodne asimetrije u prihvatilištima za beskućnike/ice

Jedan je od ciljeva CEDAW-a eliminirati diskriminaciju nad ženama u području socijalne skrbi. Žene stoga moraju imati “pravo na socijalnu sigurnost, posebice u slučaju umirovljenja, nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, starosti i druge nesposobnosti za rad, te pravo na plaćeni dopust”, kao i muškarci (CEDAW, članak 11.e). U kontekstu ekonomske tranzicije/recesije i visoke stope nezaposlenosti, politički programi usmjereni pretežno na financijske uštede često se pretvaraju u rezanje socijalnih usluga najranjivijima. Iako se beskućništvo ne spominje ni u jednom zakonu, beskućnice i beskućnici u Hrvatskoj – ako su registrirani unutar teritorijalne jedinice u kojoj traže pomoć (to zahtijeva adresu u toj teritorijalnoj jedinici) – imaju pravo na različite oblike pomoći kroz sustav

socijalne skrbi. Ta se pomoć može dobiti samo posredovanjem Centra za socijalnu skrb i uključuje smještaj, financijsku pomoć, hranu, odjeću itd. Osnivanje prihvatilišta za beskućnike, posebno u posljednjem desetljeću, upućuje na porast broja beskućnica i beskućnika u Hrvatskoj. Život u prihvatilištu može ponuditi razne usluge korisnicima: hranu, smještaj, sigurnost, “siguran” san, mjesto za odlaganje stvari, zdravstvenu skrb, organiziranje dana, društvo, neovisnost, dignitet, samopoštovanje, nadu, no to u velikoj mjeri ovisi o prihvatilištu, odnosno o njegovim ciljevima, uslugama i osoblju. Zbog toga je nacionalni uzorak bio vrlo koristan za razumijevanje raspona skrbi koja (ni)je dostupna beskućnicima, a posebno beskućnicama, diljem Hrvatske.

Raspon prihvatilišta seže od osnovnog skloništa/hitne pomoći do cjelovite potpore, koja uključuje rad na životnim vještinama, terapiju, smještaj, treninge za posao itd. Riječ je, dakle, o prihvatilištima koja nastoje pružiti rehabilitaciju, resocijalizaciju i reintegraciju. Većina prihvatilišta su osnovna skloništa/hitne pomoći koja pružaju “mjesto za spavanje i kupanje” bez potpore, savjetodavnih usluga te sustavnih programa resocijalizacije. Povrh toga, u Hrvatskoj standardi kvalitete ili pravila koja se odnose na osoblje u prihvatilištima – posebno onim za beskućnice i beskućnike – nisu propisani nijednim zakonom.¹⁰

Da podsjetimo, terenski je rad proveden u deset prihvatilišta za beskućnike u Hrvatskoj. U Splitu su dva posebna prihvatilišta za žene i muškarce na različitim lokacijama (8 kreveta za žene i 16 za muškarce). Šest prihvatilišta na istoj lokaciji ima “odvojene” prostorije za žene i za muškarce, dva prihvatilišta uopće ne primaju žene.¹¹ Ukupno, broj kreveta za žene manji je od broja kreveta za muškarce (u vrijeme terenskog rada 61 u odnosu na 264). Rezultati pokazuju da su zbog niza razloga prihvatilišta rodno neosjetljivi prostori. Općenito, s obzirom na to da su u prihvatilištima muškarci uvijek većina, žene su često u nepovoljnijoj poziciji (npr. često moraju dijeliti kupaonicu, pa čak i prostore za spavanje s muškarcima).

10 Članci 80., 89. i 130. u Pravilniku o vrsti doma za djecu i doma za odrasle osobe i njihovoj djelatnosti, te uvjetima glede prostora, opreme i potrebnih stručnih i drugih djelatnika doma socijalne skrbi (*Narodne novine* br. 101/99) tiču se pravila o prostorima (pristup, prostor, uvjeti itd.) kao i uvjetima za osoblje domova, no ne odnose se specifično na prihvatilišta za beskućnike.

11 U početku svog rada jedno je prihvatilište pružalo smještaj ženama, no nakon prijavljenog seksualnog zlostavljanja, promijenilo je pravila (osobna komunikacija s koordinatoricom prihvatilišta).

M. G. Z. (ispitivačica): Vi ste odvojene od muškaraca?

Dina: *Nismo kad smo samo dvije žene.*

M. G. Z. (ispitivačica): Onda ste s njima?

Dina: *Da to se kao zove muška i ženska soba, ali ja kažem to je samo zbog rozih i plavih zastora, al u biti je isto.*

M. G. Z. (ispitivačica): U istoj prostoriji spavate?

Dina: *Pa, da.*

(Dina, 42)

Korisnice su navele – kad je bila riječ o miješanom prihvatilištu – kako se od njih očekivalo da rade više kućanskih poslova od korisnika. Iako su svi korisnici i korisnice bili na popisu za čišćenje, jedna je sudionica rekla: “oni su naučili na mene, a ja ne mogu to podnijet prljavo, to mene živo pojede” (Mirjana, 45, intervjuirala M. I.). Nedostatak skladišnog prostora u prihvatilištu također može biti rodno specifičan problem. Žene, posebno one koje su dulje vrijeme bile u braku, često imaju više nakupljenih stvari, poput odjeće, kućanskih aparata, posuđa, posteljine, ukrasa, fotoalbuma itd. S obzirom na tradicionalno dominantnu povezanost žena s obitelji i domom, ti predmeti često imaju jake rodne konotacije, ali i sentimentalnu vrijednost za žene. Uz to, korisnice su više izložene verbalnom i fizičkom zlostavljanju od strane korisnika, kako unutar tako i izvan prihvatilišta. Sudionice su govorile o tome kako im je neugodno biti vani,¹² posebno u manjim gradovima, gdje su često stigmatizirane i osjećaju se ugroženima.

Pa žene su kao beskućnice ne samo, ovaj izložene više, ponekad su izložene i nemoralnim ponudama, znate ono, “ti dođi meni stanovat”. Kaj da si ti stvar... dosta su ti naši kolege beskućnici okrutni spram nas, znate... Nemamo taj isti odnos. (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z.)

Općenito, savjetodavne usluge ili profesionalna podrška za prošle i sadašnje probleme nisu dostupne u prihvatilištima:

12 Ovisno o prihvatilištu i godišnjem dobu, većina je prihvatilišta uglavnom zatvorena tijekom dana. Uz nekoliko izuzetaka, posebno žene to smatraju teškim na dnevnoj bazi. Neke su od teškoća cjelodnevni boravak u javnim prostorima, problemi s održavanjem higijene/javni toaleti, pronalazak skloništa tijekom nevremena, osjećaj nesigurnosti...

... voditelj za nas nema opće vremena. On je ko Zeus na planini, on odma zna odgovor. Mislim nema vremena, obraćamo se čistačicama. Zapravo smo svedeni na razgovor sa čistačicama ... najviše i njih vidimo... (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z.)

To je velik nedostatak, posebno za žene, s obzirom na to da je njihov put u beskućništvo često povezan s obiteljskim nasiljem, zbog čega su im nužne savjetodavne usluge. Uz to, prihvatilišta ne pružaju smještaj djeci korisnica i korisnika, ni smještaj za obitelji. To je posebno teško ženama jer je vjerojatnije da one, a ne muškarci, imaju djecu koju je potrebno uzdržavati i za koju imaju određenu odgovornost. Kao što je već navedeno, više od dvije trećine sudionica u istraživanju su majke, a polovina tih majki ima djecu mlađu od 18 godina.¹³ Zajednički je problem tih žena nespремnost očeva njihove djece da od početka (to jest od rođenja djeteta ili od rastave/razvoda) preuzmu financijsku odgovornost. Majke u prihvatilištima nemaju mogućnosti brinuti se za djecu, zbog čega su djeca ili u udomiteljstvu ili kod članova obitelji, pri čemu im posjeti prihvatilištu nisu dopušteni. Sudionice su se snažno identificirale s majčinstvom te su tijekom intervjua mnogo govorele o svojoj djeci, no osjećaji nemoći i frustracije koji prate situaciju beskućništva prožimali su njihove iskaze, što dobro prikazuje sljedeći citat.

Meni je najveći problem to što sam tu. Među tim bijednicima i što nemam svoje mjesto. I što nemam svoj kutak. Da bi moje dijete moglo bit sa mnom. (Eva, 46, intervjuirala M. G. Z.)

Za kraj je važno istaknuti da, iako prihvatilišta uklanjaju neke od neposrednih pritisaka, ona ne pružaju dodatne programe vezane uz resocijalizaciju/reintegraciju s popratnim uslugama za bivše korisnice prihvatilišta. To može biti od posebne koristi ženama koje žele živjeti samostalno i uzdržavati svoju djecu bez ovisnosti o disfunkcionalnim odnosima.

ZAVRŠNE NAPOMENE

Beskućništvo je, kao relativno nova pojava, rizik koji postaje sve relevantniji za širi dio populacije u Hrvatskoj. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da su žene osobito ranjiva skupina jer se moraju boriti s diskriminacijskim

13 To možemo usporediti s malim brojem muškaraca u uzorku koji su očevi (56%), pri čemu samo 6% tih očeva ima maloljetnu djecu.

i podčinjavajućim praksama. Naime, rezultati govore da, iako su i žene i muškarci pogođeni nezaposlenošću, malim приходима, kao i neadekvatnošću socijalne skrbi i stanovanja u Hrvatskoj (svi čimbenici koji na kraju mogu dovesti do beskućništva), žene se moraju boriti i s diskriminirajućim društvenim praksama, nasiljem kao i tradicionalnom odgovornošću brige za djecu. Životne povijesti sudionica ovog istraživanja upozoravaju na procese permanentne diskriminacije – od djetinjstva do zrele dobi – u mnogim sferama života, što je često rezultiralo nizom razdoblja beskućništva na raznim mjestima, čime su dodatno povećavane njihove neprilike i ranjivost. Povrh toga, ranjivost žena mogla bi biti veća jer političari, kao i društvo općenito, često previđaju problem beskućništva žena zbog njegove skrivene prirode. Uzimajući u obzir društveni, ekonomski i politički kontekst hrvatskog društva i povijest socijalne skrbi na ovim područjima, sustav socijalne skrbi nije dovoljno spreman ni za pružanje adekvatne pomoći beskućnicama i beskućnicima ni za zadovoljavajuće rješavanje njihova stambenog pitanja.¹⁴ Frustracija i osjećaji napuštenosti, isključenosti i izolacije, kao i potpuno nepovjerenje u institucije i sustav socijalne skrbi, bili su zajednički svim sudionicama i sudionicima našeg istraživanja. Na primjer, neke su sudionice prikazale prihvatilište kao geto gdje se smještaju svi beznadni slučajevi.

...ti su ljudi ostavljeni da propadaju. Mi smo jednostavno znate ostavljeni, gurnuti na marginu i moramo propast, ne. (Ivanka, 56, intervjuirala M. G. Z.)

Iz tih je razloga važno provoditi daljnja kvalitativna istraživanja (čiji opseg obuhvaća više od prihvatilišta) i s beskućnicama i s beskućnicima da bismo doznali njihovu situaciju i iskustva te naučili koje su njihove potrebe i kako se na njih može efikasnije odgovoriti. Bez takvih istraživanja nije izgledno da će politike biti efikasne. Bez sumnje, pružanje sveobuhvatne informacije, usluga i pomoći ključno je kako bi se smanjila društvena isključenost beskućnica i beskućnika te im se omogućio izlaz iz beskućništva. Posebnu pozornost, osim smještaju, treba posvetiti kvaliteti (ili nedostatku) usluga koje su beskuć-

14 Općenito, jedna od osnovnih značajki hrvatskog sustava socijalne skrbi jest centralizacija, koja rezultira prevelikim opsegom posla i općom neučinkovitošću centara za socijalnu skrb. Uloga centara za socijalnu skrb je ambivalentna. S jedne strane, od njih se očekuje da riješe individualne socijalne probleme, pri čemu katkad potrebe korisnika/ca nadilaze pravne i realne mogućnosti centra, a s druge strane, centri su suočeni s mnogobrojnim korisnicima/cama, ali i nedostatkom osoblja, neadekvatnim prostorima bez potrebne tehnologije... (Šućur, 2003.).

nicama prijeko potrebne (npr. medicinskim, savjetovališnim, pravnim, kompletnoj pomoći profesionalnog, stručnog i socijalno osviještenog osoblja itd.). Uz to, nužna je i kontinuirana i sustavna evaluacija u prihvatilištima i na ulicama, s timovima kvalificiranih osoba, istraživača, ili nevladinih organizacija radi procjene i artikulacije potreba žena, njihovih sposobnosti, težnji i problema. Konačno, praćenje žena koje su bivše korisnice prihvatilišta, kao i pomoć u smještaju i druge usluge podrške (npr. komunalne usluge, namještaj, terapija, financijska pomoć, pomoć u obrazovanju itd.) nužni su kako bi se spriječilo da ponovno postanu beskućnice.

Prevela: Jelena Poštić

Lynette Šikić-Mičanović
Marija Geiger Zeman
**Rodne asimetrije
i beskućništvo
u Hrvatskoj**

LITERATURA

- BENDA, B. B. i DATTAO, P. (1990.), Homeless Women and Men: Their Problems and Uses of Services. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 5 (3): 50-82.
- BIERMAN, A. (2005.), *Effects of Childhood Physical and Emotional Maltreatment on Adults' General and Domain-Specific Perceived Control*. Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Philadelphia, PA, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/1/9/3/1/pages19317/p19317-1.php (24. 5. 2010.)
- BROWN, K. S. i ZIEFERT, M. (1990.), A Feminist Approach to Working with Homeless Women. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 5 (1): 7-26.
- CEDAW Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979.), <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> (19. 6. 2010.)
- CEDAW 30 Years United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, http://www.unifem.org/cedaw30/about_cedaw/ (19. 6. 2010.)
- DOHERTY, J. (2001.), Gendering Homelessness. U: B. Edgar i J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe. Pathways, Services and Experiences* (str. 9-20), Bristol, The Policy Press.
- EDGAR, B. (2001.), Women the Housing Market and Homelessness. U: B. Edgar i J. Doherty (ur.), *Women and*

Homelessness in Europe: Pathways Services and Experiences
(str. 21-45), Bristol, The Policy Press.

EDGAR, B. i DOHERTY, J. (ur.) (2001.), *Women and Homelessness in Europe: Pathways, Services and Experiences*, Bristol, The Policy Press.

GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2009.), Percepcija rodnih jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (3): 253-270.

KEROVEC, N. (2005.), (Ne)jednakost žena na tržištu rada. *Kruh i Ruže*, (26): 33-40.

KISOR, A. i KENDAL-WILSON, L. (2002.), Older Homeless Women: Reframing the Stereotype of the Bag Lady. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 17 (3): 354-370.

NOVAC, S., BROWN, J. i BOURBONNAIS, C. (1996.), *No Room of Her Own: A Literature Review on Women and Homelessness*, Ottawa, Canada Mortgage and Housing Corporation.

RALSTON, M. (1996.), *Nobody Wants to Hear Our Truth*, Westport, Connecticut, Greenwood Press.

Ministarstvo rada i socijalne skrbi (1999.), Pravilnik o vrsti doma za djecu i doma za odrasle osobe i njihovoj djelatnosti, te uvjetima glede prostora, opreme i potrebnih stručnih i drugih djelatnika doma socijalne skrbi, *Narodne novine* (The Official Gazette), No. 101, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271414.html> (12. 4. 2010.)

SAUL, J. M. (2003.), *Feminism: Issues & Arguments*, Oxford, Oxford University Press.

SOCKARD, J. i JOHNSON, M. M. (1992.), *Sex and Gender in Society*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall.

ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ, L. (2010.), Homelessness and Social Exclusion in Croatia. *European Journal of Homelessness* – “Homelessness, Poverty and Social Exclusion in Europe”, 4: 45-64.

ŠUĆUR, Z. (2003.), Razvoj socijalne pomoći i socijalne skrbi u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. *Revija za socijalnu politiku*, 10 (1): 1-22.

TOMAS, A. i DITTMAR, H. (1995.), The Experience of Homeless Women: An Exploration of Housing Histories and the Meaning of Home. *Housing Studies*, 10 (4): 493-515.

WATSON, S. i AUSTERBERRY, H. (1981.), A Woman's Place: A Feminist Approach to Housing in Britain. *Feminist Review*, 8: 49-62.

WEBB, S. (1994.), *My Address Is Not My Home: Hidden Homelessness and Single Women in Scotland*, Edinburgh: SCSH and GCSH.

WEBER SIKICH, K. (2008.), Global Female Homelessness: A Multi-Faceted Problem. *Gender Issues*, 25 (3): 147-156.

World Health Organization/Regional Office for Europe (2000.), *Highlights on Health in Croatia*, Copenhagen, World Health Organization.

Lynette Šikić-Mičanović
Marija Geiger Zeman
**Rodne asimetrije
i beskućništvo
u Hrvatskoj**